

**СЕМАНТИЗАЦІЯ ЗВУКО-БУКВИ ЯК УНІВЕРСАЛЬНЕ
МОВНЕ ЯВИЩЕ****(на матеріалі української, російської і англійської лінгвокультур)**

У статті йдеться про явище семантизації і лексикалізації звукобукв та аналізується факт омовлення графем на основі української, російської та англійської мов. Окреслюється концепція словника з реєстровою одиницею нового типу – графемою.

Ключові слова: звукобуква, графема, явище семантизації, лексикалізації, факт омовлення.

Соболь Л.І. Семантизация звуко-буквы как универсальное языковое явление (на материале украинской, русской и английской лингвокультур). В статье речь идёт о явлении семантизации и лексикализации звукобукв, описывается процесс вербализации графем на основе фактов украинского, русского и английского языков. Очерчена концепция словаря с регистровой единицей нового типа – графемой.

Ключевые слова: звуко-буква, графема, явление семантизации, лексикализации, факт вербализации.

Sobol L.I. Letters and Sounds' Semantisation as a Universal Language Phenomenon (based on the material of the Ukrainian, Russian and English Lingvocultures). The article deals with the phenomenon of letters and sounds' lexicolisation and the semantisation of grapheme on the basis of the Ukrainian, Russian and English languages. In the article an outline of a dictionary with a registered unit of a new type, i.e. grapheme, is presented.

Keywords: lexicolisation, semantisation, letters and sounds, grapheme.

Мова має соціальне призначення і є найважливішим засобом спілкування і пізнання. Крім того, мова кожного народу є, власне, системою звукових і графічних знаків, що виникла на відповідному рівні людського поступу і розвивалася протягом століть. Система звукових знаків репрезентована, відповідно, буквами, що розміщені в певному порядку, утворюючи алфавіт, азбуку, чи абетку.

Проблем функціонування звукових і графічних знаків торкалися такі сучасні мовознавці, як С. Булик-Верхола, М. Кочерган, В. Німчук, І. Фаріон та ін. Проте питання репрезентації графем у контексті лексикографії і досі залишається поза увагою лінгвістів. Перша спроба виробити основні засади створення словника, що відображав би нетрадиційні реєстрові одиниці, належить українському мовознавцеві Т. Космеді. Але символіка графем потребує детального вивчення, зокрема в аспекті семантизації, їх лексикалізації. Цим, власне, і зумовлена актуальність дослідження.

Метою цієї наукової розвідки є аналіз факту омовлення графем, що здійснюється на матеріалі алфавітів англійської, української та російської мов, а також окреслення концепції словника з реєстровою одиницею нового типу – графемою.

Алфавіт, як відомо, слово грецького походження. Створене воно від назви перших літер грецької абетки. В українській мові є кілька синонімів до цього слова. Перше – «азбука», що походить від поєднання давньослов'янських літер «аз» і «буки». Друге – «абетка» створене за назвами літер сучасного українського і російського алфавітів. У XIX столітті в західній частині України алфавіт називали «абцадлом», тут виразно відчувається

польський вплив, тобто за першими літерами латинського алфавіту («А», «В» і «С»). В англійській мові алфавіт називають також трьома першими літерами алфавіту: *ABC*, що читається англійською «ейбісі».

Номінації самого алфавіту містять назви відповідних графем. У них зафіксовані навіть ті назви графем, що на сьогодні вже вийшли з ужитку, але все-таки збереглися у мовній свідомості носіїв відповідної мови як пам'ять древності: йдеться зокрема про «аз» і «буки». У цьому разі назви графем є мотивуючими основами створення слів, вони набули статусу кореневих морфем, тобто має місце не лише лексикалізація, але й семантизація букв, літери не лише стають словотвірною базою для творення слова (*алфавіт* — складання, *азбука* — складання, *абетка* — складання із суфіксацією), але вони набувають і здатності передавати відповідне значення, що за ними фіксується у свідомості мовців.

В українській мові навіть існує похідне від слова *азбука* — *азбуковник*, що означає своєрідний словник-довідник, у якому статті з різних галузей знання розміщувалися за алфавітним принципом. Спочатку в них подавалися слова іншомовного походження з докладним розкриттям значення, біблійно-церковна символіка (XIII—XIV ст.), а далі — світська інформація із зазначенням джерел (XVI—XVII ст.). Поширювалися *азбуковники* переважно в рукописному вигляді і призначалися передусім учням [2: 18].

Наведемо ще приклади функціонування назв літер як самостійних слів із відповідним значенням: літера «А» нині слугує для класифікаційних позначень: у цьому разі її використовують у сенсі порядкового числівника «перший»: *група «А», ложка «А», пункт «а»* відповідного розділу. При цифровій нумерації вживається як додаткова диференційна ознака, коли низка предметів має такий самий номер: *4-А клас, будинок 10-А*. Таке явище спостерігається не лише в українській, але й в інших мовах, зокрема російській та англійській.

Наголосимо, що в процесі переліку відповідних явищ, предметів, пунктів у цих мовах цифри часто замінюють на відповідні літери алфавіту, починаючи з першої (а), тобто лексеми на позначення літер алфавіту за порядковим місцем розміщення їх в алфавіті набувають відповідного цифрового значення — значення порядкового числівника.

Не обійшлося без використання букв і в процесі оцінювання знань студентів чи учнів у навчальних закладах, зокрема Англії, де *A* — оцінка «відмінно», від 88 до 100 балів; *B* — «добре», від 87 до 93; *C* — «добре», від 70 до 86; *D* — «задовільно», від 63 до 69; *E* — «задовільно» від 50 до 62; *FX* — «незадовільно», від 40 до 49 та *F* — «незадовільно», від 0 до 39 балів. Українська мова запозичила цю систему у зв'язку з переходом до оцінювання знань за Болонською системою [15: 34], тому оцінка значення, закріплена сьогодні за латинськими літерами, запозичена і українською мовою.

Лексеми на позначення літер не лише семантизуються, але й моделюють конотації: у мовленні виконують відповідні прагматичні функції, стають базою для створення відповідних концептів-образів, що закріплюються в мовній свідомості людини, зокрема в словах і словосполученнях типу *містер X*, *X-фактор* та складній номінації *загадкова четвірка суддів X* названа літера латинського алфавіту передає значення 'невідомий об'єкт чи суб'єкт', набуває прагматичної функції репрезентації деякого табу.

У словнику української мови, наприклад, зафіксовані такі значення: «Ікс» – це назва літери латинського алфавіту, але в українській і російській мовах відбулося запозичення значення, що закріплено за відповідним буквеним знаком, омовлення номінацією літери. Уживається у значенні прислівника **іксом** у вигляді літери «х»: *Ось наближаються до Маковея дві дошки, іксом прибиті на перехресті* (Гончар, III, 1959, 442). У математиці «х» – невідома величина: *Юнак стояв біля чорної дошки і виписував довгезелзні алгебраїчні формули – з іксами й ігреками, ступенями й коренями* (Смолич, День, 1950, 92); // Умовне позначення невідомої особи, або особи, яку не бажано називати [12: 16].

Думка про вмотивованість мовних знаків не є новою в мовознавстві, проте вона потребує відповідного розвитку. Справді, якщо провести психолінгвістичний експеримент на визначення розміру, віку, внутрішніх якостей невідомих істот, позначених неіснуючими словами *харарана* і *зілюля*, то в першому слові реципієнти знайдуть такі ознаки, як *велике, старе, недобре*, а в другому – *мале, молоде, приємне, добре*. Як бачимо, різні звуки викликають неоднакові асоціації. Як «погані», «негарні», «негативні» звуки опитувані назвали [х], [ш], [ж], [ц], [ф], як грубі – [д], [б], [г], [ж], як гарний і ніжний – [л] [13: 23].

Аналізуючи рядки віршів Т. Шевченка *За горами гори, хмарою повиті, / Засіяні горем, кровію політі...* не можна не помітити, що за допомогою звукобукви **р** автор передає відчуття тривоги та переживання. Читач готується сприйняти щось неприємне та загрозове. Завдяки цьому підсилюється характер самої поеми.

Відомо, що саме морфема є мінімальною значущою одиницею мови, однак звукобукви здавна також відповідним чином семантизувалися, оскільки думка може відобразитись у звуковій чи графічній оболонці, що відповідає навіть одній звукобукві [7: 127]. Про це писав і О. Потебня, зауважуючи, що деякі звуки мають конкретні характеристики: **а** – загальний вираз рівномірного, тихого, ясного почуття, спокійного спостереження, але разом із тим і подиву; **у** – прагнення суб'єкта віддалити від себе предмет, почуття протидії, страху тощо; **і** – вираження бажання, любові, прагнення наблизити до себе предмет, асимілювати його сприйняття [5: 67].

Деякі графеми слугують для вираження семантики і прагматики щодо окреслення, сприйняття форми деяких реалій дійсності. Для прикладу, в англійських словах *T-shirt, V-shirt, A-shirt, T-dress* літери «підказують» фасони одягу, що запозичується з конфігурацій цих літер (*T, A*) і форму горловини у блузі (*V*). Українською переклад звучить: *т-подібна футболка, т-подібне плаття*. Наведемо ще приклад з української мови: *будинок, що побудований буквою П чи Г*. Загальні контури передаються виглядом букв *П* і *Г*. Узагалі, гортанного звука [Г] (*гомоніти, гай, говорити*) не знає ані польська, ані російська (крім поодиноких слів-винятків), ані англійська звукові системи.

Нагадаємо, що емблематичність мови, закон розрізнення, індивідуальна форма написання – важлива риса правопису кожної мови, адже, з одного боку, літери українського алфавіту писарі творили на основі церковнослов'янського, грецького, латинського зображення літер, а з іншого, – багато з них є витвором власної уяви та мистецького таланту писарів [9: 4].

Тому «історичною» можна назвати літеру *г*, що вперше застосовувалась у Пересопницькому Євангелії (1556–1561). А в XIX столітті цю букву обстоював харківський літератор М. Лободовський, бо «і чепурна, і навчає чужої мови» [11: 16]. Тут йдеться про те, що ця літера передавала прізвища, імена та слова іншомовного походження: *Ганс*, брати *Грім* і под. Однак І. Огієнко зауважив: «Ознакою української мови є тільки *г* (*h*), чому й чужі слова з *г* ми українізуємо, щєбто вимовляємо інтелігенція, гімназія, агітація... Вимова *г*, як (*h*) єсть наша характерна споконвічна ознака, руйнувати яку було б непотрібним нехтуванням своєї старої культури» [10: 22–24]. Як бачимо, графема *г* зацікавила не лише мовознавців, але навіть й істориків, зокрема своєю «чепурністю», і стала часткою історії українського мовознавства з XV століття.

Своєрідно виявляють свою любов до літер і російські поети. Наприклад, Й. Бродський пише:

*Эти слова мне диктовала не
Любовь, и не Муза, не потерявший скорость
Звука пытливого, бесцветный голос;
Я отвечал, лежа лицом к стене.*

«Как ты жил в эти годы?» — «Как буква «Г» в «ОГО»

(Й. Бродський, VI. Темза в Челси) [5: 175].

Ще одна цікава літера українського алфавіту — «*Ї*». Саме цю графему використали для назви громадської організації, навколо якої гуртуються молоді українські вчені, літератори, перекладачі та громадські діячі. Понад те, «*Ї*» — ще й інтердисциплінарний форум, де кожен може висловити свою думку про сучасне та майбутнє України, проблеми нашої культури та науки. Цією літерою також названо український незалежний культурологічний часопис. Але чому, власне, обрали «*Ї*»? По-перше, конкретність та точність (аж дві крапки над «*i*!») — є основним принципом роботи організації. По-друге, патріотизм — «*Ї*» це гордість саме українського алфавіту й ніякого більше. І, по-третє, оригінальність — «щоб ніхто не подумався...» [8].

Англомовні користувачі Інтернету та мобільних телефонів в американській і британській лінгвокультурах використовують літери для позначення певних слів: *C — see*, *U — you*, *C U — see you*, що в перекладі з англійської означає «*побачимось*».

Згадаємо і про графему, що ввійшли до складу сталих виразів, тобто фразем, які відтворюються готовими словесними формами та виконують номінагивну функцію в мові або ж позначають ознаки предметів [3: 10–11]. Ось декілька прикладів таких фразем з англійської мови: 1) *A I* чи *A number one* (що в перекладі означає чудовий(-о), вищої якості):

«*Percy, that's an A I idea.*» *McKeever said quickly, «I'll join you»* (A. Maltz). «*How goes it?» «All right, me old dear!» replied Crass, jovially. «How's yourself?» «A I,*» replied the «*Old dear*», getting up from his chair (R. Tressel); *For thousands of Chechoslovak workers gliding is becoming A number one sport* (D. W. L., Nov. 2, 1953);

2) *ABC* перекладається не тільки, як «*алфавіт*», що вже зазначалось, але й «*грамота*»: *She teaches my Bobbie his ABC* (O. Wister); «*основи, початку*»: «*Surely it is a waste of time to elaborate these ABC's of commerce,*» Mr. Calvin said tartly. «*We all understand them.*» «*And it is by these ABC's I have so carefully elaborated that I shall confound you,*» Ernest retorted (J. London);

3) 'залізничний показчик, довідник': *From Hilary's table he took up an ABC. There had been a train to Petworth at 8.50, another went at 9.56 (J. Galsworthy)* [1: 11].

Отже, омовлення деяких англійських літер проілюстровано у фразеологічному словнику. Т. Космеда подала ідею створення словника нового типу, де повинен бути репрезентований процес лексикалізації і семантизації графем, схарактеризована їх прагматична функція. Уважаємо цю ідею перспективною, такою, що заслуговує на увагу і розвиток.

Очевидно, такий словник може охопити лексикалізовані літери не тільки української мови, але російської й англійської. Уважаємо, що джерельною базою для укладання цього словника можуть стати художні твори різних жанрів, публіцистичні тексти, тлумачні, енциклопедичні словники та словники паремій.

Переклад омовлених графем з однієї мови на іншу або добір еквівалентів має свою специфіку, у зв'язку з чим часто виникають значні труднощі, наприклад, *руки подпереть так, что человек принимает фигуру буквы «Ф-ферть»* [6: 124]. В англійській мові буква **F** має інший графічний символ, тому при перекладі втрачиться смислове значення цієї літери.

І. Фаріон сьогодні констатує: «За звуком криється множина сенсів, відомих тільки конкретній мові» [14: 23], а В. фон Гумбольдт у свій час писав: «У звуках утілена об'єднана енергія народу» [14: 25]. Отже, зазначене є і проблемою перекладознавства.

Як відомо, укладання багатомовних словників вимагає використання таких двох алгоритмів побудови словникової статті [4: 106–107].

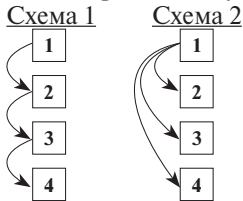
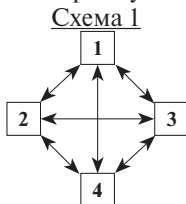

Схема 1 передбачає послідовне зіставлення мовних одиниць від однієї мови до другої, від другої до третьої і т. д. Схема 2 допускає декілька двомовних зіставлень, при яких порівняння відбувається кожного разу від однієї мови до наступної. Як видно з наведених схем, у багатомовній лексикографії основою переважно є одна «стрижнева» мова, для якої згаданий словник і створюється. Зазвичай це рідна мова користувача.

Обидві схеми здатні породжувати «небезпеки» неправильних перекладів у будь-якій ланці ланцюга, і тому в реальній роботі схема побудови словникового алгоритму в багатомовному словнику репрезентована так:

Перехресні посилання на Схемі 3 у різних напрямках дають можливість усунути незрозумілі місця. Багатократні порівняння з різних позицій різних мов, безперечно, сприяють уточненню перекладацьких еквівалентів та адекватності перекладів загалом.

Висновкуємо: символіка графем, специфіка їх лексикалізації, семантизації і прагматики в кожній мові має своєрідність і відповідну перспективу. Здійснено спробу простежити схожі та відмінні риси розглянутих одиниць на прикладі англійської, української та російської мов, випрацювати алгоритми побудови словникової статті.

Перспективу проблеми вбачаємо в докладній розробці концепції словника нового типу, що відобразатиме, власне, процес лексикалізації і семантизації назв графем в українській, російській та англійській мовах, з'яви в них нових смислів, мотивованих прагматикою.

ЛІТЕРАТУРА:

1. **Баранцев К.Т.** Англо-український фразеологічний словник / К.Т. Баранцев. – Київ: Видавництво «Радянська школа», 1969. – 1052 с. 2. **Гром'як Р.Т.** Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів – К.: ВЦ «Академія», 1997. – 752 с. 3. **Демська-Кульчицька О.М.** Фразеологія / О.М. Демська-Кульчицька. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 74 с. 4. **Дубичинский В.В.** Лексикографія русского языка: [учеб. пособие] / В.В. Дубичинский. – М.: Наука: Флинта, 2009. – С. 106–107. 5. **Космеда Т.** Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки / Т. Космеда. – Львів: Вид-во Львівського національного університету імені Івана Франка, 2000. – 350 с. 6. **Космеда Т.А.** Актуальні проблеми сучасної лексикографії: ідея створення асоціативного словаря лексикалізованих графем. / Т.А. Космеда // Международная конференция по функциональной лингвистике. Функционирование русского и украинского языков в эпоху глобализации: [сборник научных докладов. Ялта, 29 сентября – 4 октября 2003]. – Симферополь: Доля, 2003. – С. 168–169. 7. **Космеда Т.А.** Потенціал сучасної лексикографії і прагмалінгвістики в осмисленні статусу кононнативних графем / Т.А. Космеда // Слово и словарь. Vocabulum et vocabularium: [сб. науч. трудов по лексикографии]. – Вып. 12 / [под ред. В.В. Дубичинского и Т. Ройтера]. – Харьков: Видавництво «Підручник НТУ «ХПІ»», 2011. – С. 123–127. 8. **Незалежний** культурологічний часопис «І» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/vidhuku/about-ukr.htm>. 9. **Німчук В.В.** Про графіку та правопис як елементи етнічної культури: історія г / В.В. Німчук // Мовознавство. – 1990. – № 6. – 64 с. 10. **Огієнко І.** Нариси з історії української мови: система українського правопису / І. Огієнко. – Варшава, 1927. – 56 с. 11. **Півторак Г.П.** Г – п'ята літера українського алфавіту / Г.П. Півторак // Українська мова: Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – С. 118. 12. **Словник української мови:** в 11 т. – Київ: Наукова думка, 1970–1980. – Т. 4, 1973. – С. 13. 13. **Супрун А.Е.** Лекції по языковедению / А.Е. Супрун. – Минск, 1978. – 125 с. 14. **Фаріон І.Д.** Мовна норма: знищення, пошук, віднова (Науково-навчальне видання): [монографія] / І.Д. Фаріон. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. – 336 с. + компакт-диск. 15. **Положення** про кредитно-модульну систему організації навчального процесу / [укл. В.С. Бланків, Т.М. Козак, Ю.Л. Кишакевич, М.І. Шубак]. – Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ ім. І. Франка, 2005. – 42 с.